

8. Морозова В. С. Символика цветообозначения при описании концептов эмоций в современном арабском литературном языке / В. С. Морозова // Фразеология в контексте культуры. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 300-304.
9. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон; пер. с англ. / [под ред. и с предисл. А. Н. Баранова]. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 256 с.
10. Ніколаєнко Л. І. Категоризація і мовне вираження емоцій співчуття і злорадства (на матеріалі української, російської і польської мов) / Л. І. Ніколаєнко // Мовознавство : Науково-теоретичний журнал Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні та Українського мовно-інформаційного фонду НАН України. – 2005. – № 1. – С. 45–57.
11. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М. : Прогресс, 1993. – 655 с.
12. Телия В. Н. Русская фразеология / В. Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 284 с.
13. Фразеологічний словник української мови [уклад. В. М. Білоноженко]. – К. : Наук, думка, 1993. – 984 с.

У статті розглянуто проблему взаємодії мови та суспільства в когнітивному аспекті. Проаналізовано фразеологічні одиниці з емотивним компонентом, з'ясовано специфічні риси менталітету українського етносу. Досліджено мовні знаки, що репрезентують соціально-культурний досвід народу, особливості відображення в них національних поглядів, стереотипів і традицій.

Ключові слова: мова, соціум, фразеологізми, емоції, вербалізація.

The article has considered the problem of the interaction of language and society in the cognitive aspect. The phraseological units with emotive component have been analyzed, the specific features of the mentality of the Ukrainian people have been defined. The linguistic signs that represent social and cultural experience of the people, especially the reflection in their national beliefs, attitudes and traditions have been researched in the article.

Key words: language, society, idioms, emotions, verbalization.

Інна Дячук
(Хмельницький)

УДК 811.161.2'374

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СИСТЕМНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОБУТОВОЇ ЛЕКСИКИ

Сучасний етап розвитку лексикології характеризується, із одного боку, плідним розвитком загальної теорії семантичного аналізу лексики, а з іншого, – продовженням роботи з опису конкретних семантичних груп побутової лексики.

Різноаспектні проблеми дослідження побутової лексики представлено в працях С. Бибики, Н. Бойко, Г. Войтів, В. Німчука, Н. Піддубної, Н. П'яст, М. Худаша, С. Яценка та ін. Ідеї та принципи семантичного аналізу мови були започатковані наприкінці ХІХ ст. Формулювання їх ми знаходимо у працях Н. Арутюнової, А. Бурячка, О. Вольфа, В. Гака, Г. Ібсена, А. Йолеса, Т. Линник, Р. Мейера, М. Покровського, А. Потебні, В. Порціга, В. Русанівського, Ж. Соколовської, Й. Тріра, Н. Цветкової, Г. Штерберга та ін.

Мета нашої статті: проаналізувати теоретичні засади системного дослідження побутової лексики, зокрема дати визначення побутовизма, з'ясувати основні його ознаки, встановити принципи класифікації лексем за парадигматичними відношеннями.

На сучасному етапі розвитку мовознавства побутову лексику визначають як лексику, до складу якої входять слова, що називають предмети та явища, поширені в побуті усіх груп населення. Вона охоплює назви житла, меблів, господарських предметів, одягу та взуття, їжі й напоїв, посуду та кухонного начиння, свійських тварин і птахів, знарядь праці, трудових процесів і дій, назви звичаїв, обрядів, ігор, розваг тощо [26, с. 493]. В основі побутової лексики лежать загальноповживані слова, якими люди послуговуються в повсякденному житті. Лінгвісти вважають, що побутова лексика найближче стоїть до загальноповживаної, але відрізняється специфічним побутовизмом [18, с. 43].

На думку С. Бибики, побутова, або розмовно-побутова лексика, – це загальноповживані слова, що в реальному спілкуванні є стилістично нейтральними [4, с. 6].

С. Єрмоленко визначає побутову лексику як загальноповсякденні слова, що називають предмети і явища в побуті всіх груп населення та становлять основу елементарного словника людини у її повсякденному, невимушеному, неофіційному спілкуванні [11, с. 321].

Привертає увагу те, що в мовознавчих джерелах використовують два варіанти терміна на позначення предметів побуту: «побутовизм» і «побутовізм».

Зокрема Словник української мови в 11-ти томах подає нам визначення лексеми «побутовизм». По-перше, це змалювання, опис, показ побуту; по-друге, це слова на позначення назв із різних галузей побуту, господарства (одягу, звичаїв і т. ін.) [24, с. 630].

Великий сучасний словник української мови містить термін «побутовизм», що означає «змалювання, опис, показ побуту», а також «слова на позначення назв із різних галузей побуту, господарств (одяг, земля і тощо)» [7, с. 720].

Н. Бабиц у навчальному посібнику зі стилістики та культури української мови використовує визначення «побутовизми» – це здебільшого конотовані елементи мовної тканини твору. Одні з них створюють мовно-часовий, історичний, соціально-побутовий зріз реальності, що розгортається, другі – національно-культурне, ареальне предметне тло подій, треті – ситуативно нейтральне, четверті ж акумулюють символічний зміст позначуваної ними реалії [2 с. 26; 3, с. 214].

У чинному українському правописі так кодифікується написання досліджуваного терміна: «Іншомовні суфікси *-ир, -ист, -изм* виступають після *д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р: бригадир, командир, дантист, тероризм*; після решти приголосних пишеться *-ір, -іст, -ізм: гарнір, пломбір, модернізм, спеціаліст*, але в утвореннях від власне українських коренів пишеться *-ист, -изм: боротьбист, побутовизм, речовизм* тощо [27, с. 26].

Отже, цілком слушно використовувати в мовознавчому контексті термін «побутовизм», оскільки це відповідає нормам української літературної мови, що підтверджує С. Головащук у словнику-довіднику з правопису, де вміщено слово «побутовизм» [8, с. 204].

Як зазначено вище, до складу побутової лексики належать назви житла, меблів, господарських предметів, одягу та взуття, їжі й напоїв, посуду та кухонного начиння, свійських тварин і птахів, знарядь праці, трудових процесів і дій, назви звичаїв, обрядів, ігор, розваг тощо. Такий поділ лексем потребує семантичного підходу, установлення парадигматичних зв'язків.

Вивчення системних відношень між лексемами в мовознавстві найчастіше здійснюється шляхом виокремлення й дослідження семантичних полів. Семантичне поле будується за принципом ідентифікації: лексичні одиниці об'єднуються навколо семантико-логічного ідентифікатора на основі спільних семантичних ознак [13, с. 52]. Лексико-семантичне поле (ЛСП) характеризується зв'язком слів або їхніх окремих значень, системним характером таких зв'язків, що забезпечує безперервність смислового простору. Кожне поле – це своєрідна мозаїка слів, де окреме слово має певне місце в лексико-семантичному просторі. У сучасному мовознавстві семантичне поле визначається як «сукупність мовних одиниць, які об'єднані спільністю змісту (деколи також спільністю формальних показників) і відображають понятійну, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ» [29, с. 84].

В. Левицький, вивчаючи лексичну семантику у статистичному аспекті, доходить висновку, що ЛСП виокремлюється за однією спільною семою, містить слова однієї частини мови [16, с. 80].

«Семантичне поле є найвищим рівнем лексико-семантичних зв'язків парадигматичного характеру», – підсумовує І. Слесарева, опрацьовуючи типологію лексико-семантичних груп номенів [23, с. 134]. Семантичне поле об'єднує слова різних частин мови, що перебувають між собою в безпосередніх семантичних зв'язках. На думку дослідниці, лексико-семантична група характеризується досить високим ступенем упорядкованості зв'язків між одиницями, а семантичні зв'язки в полі – різним ступенем упорядкованості (від ядра до периферії).

Г. Уфимцева розглядає три основні групи (поле, лексико-семантична група та синонімічний ряд) як рівноправні види складніших парадигматичних об'єднань у лексиці [28, с. 165].

С. Денисова дає таку дефініцію ЛСП: семантико-парадигматичне утворення, що має певну автономність і специфічні ознаки організації: спільну нетривіальну частину у тлумаченні, ядерно-периферійну структуру, існування зон семантичного переходу [9, с. 78].

Отже, ЛСП – сукупність парадигматично пов'язаних лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну та функціональну подібність позначуваних явищ.

ЛСП часто розглядають як таке об'єднання, що у свою чергу поділяється на ряд лексико-семантичних груп (ЛСГ) і підгруп (ЛСПг), а співвідношення цих понять трактується як співвідношення загального та конкретного, що свідчить про неоднорідність ЛСП [12, с. 57; 21, с. 87; 22, с. 136].

В. Звєгінцев вважає, що системне дослідження лексики передбачає вияв повного набору необхідних лексичних одиниць (ЛО), а також класифікацію досліджуваних лексем на тематичні групи (ТГ) та ЛСГ, ЛСПг [10, с. 169].

У багаторівневій структурі семантичного поля найоб'ємнішим утворенням є ЛСГ. Основним критерієм формування ЛСГ є наявність смислових зв'язків між словами за лексичними значеннями: ЛСГ слів об'єднують два, декілька або велику кількість слів за їхніми лексичними значеннями [30, с. 525]. Отже, в основі виокремлення ЛСГ лежить семантична єдність певних одиниць – лексем. Іншою ознакою об'єднання слів у ЛСГ є категорійна належність: одиниці ЛСГ повинні належати до однієї частини мови [18, с. 117].

ЛСГ формується у процесі взаємодії лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників. Її складниками є різні спільні семантичні компоненти, семантичні деривати, семантичні сітки, у яких реалізуються семантичні тотожності, протилежності тощо [1, с. 38].

На жаль, загальноприйнятої дефініції ЛСГ у лінгвістиці поки що немає. Наприклад, ЛСГ визначають як «сукупність слів, що мають близькі й ідентичні значення з різними відтінками, диференційними ознаками (синоніми)» [21, с. 243]; як «будь-який семантичний клас слів (лексем), об'єднаних хоча б однією загальною лексичною парадигматичною семою чи хоч одним спільним семантичним множителем» [5, с. 110]; як «об'єднання значень слів, що включають конкретні поняття, які відрізняються ступенем вияву якості, ознаки, дії і протиставляються якостями ознаки, дії предмета, явища» [14, с. 54].

Г. Уфимцева стверджує, що основним і первинним для виокремлення ЛСГ слугує не «понятійне коло» чи «сфера чистих понять», а слово як основна словникова одиниця в його різноманітних і складних смислових зв'язках з іншими одиницями словника» [29, с. 41].

Ж. Соколовська визначає ЛСГ як «об'єднання значень слів, які містять конкретні поняття, що різняться ступенем виявлення якості, ознаки, дії та протиставленими якостями ознаки, дії, предмета, явища» [25, с. 54].

Отже, при лексико-семантичній класифікації номенів за основу береться слово як основна одиниця лексикону. Слова, що формують ЛСГ, певною мірою збігаються у своєму головному значенні, мають спільні смислові компоненти, які складають смисловий інваріант цієї ЛСГ.

Також у вітчизняному мовознавстві конкретний лексичний матеріал дослідники розмежовують за ознакою співвіднесеності лексем із позамовною дійсністю, виокремлюючи ТГ лексики, та на основі іманентних зв'язків між словами – ЛСГ, тобто виокремлення ТГ лексики ґрунтується на класифікації самих предметів і явищ дійсності. Тематичні ознаки допомагають розкрити й інші значеннєві якості, що розмежовуються та окреслюються у ЛСГ, які виокремлюються та кваліфікуються як «об'єднання двох, кількох або багатьох слів за їхнім лексичним значенням» [29, с. 525].

Є. Кузнецов підкреслює, що істотна відмінність двох понять – ТГ і ЛСГ – полягає в мовній і позамовній зумовленості зв'язків, які об'єднують елементи тієї чи тієї мікросистеми.

Елементи ТГ пов'язуються насамперед спільністю позамовних зв'язків і відношень, елементи ЛСГ – внутрішньомовними відношеннями [15, с. 96].

У наукових працях здійснюються спроби протиставити групи лексики, які об'єднуються на основі смислових зв'язків, і групи лексики, що пов'язуються на основі спільності позначуваних словами предметів і явищ [30, с. 137].

О. Морохівська вважає, що початковою є тематична організація лексики. «Групи слів, які позначають поняття близькі чи безпосередньо пов'язані завдяки зв'язку названих об'єктів у реальній дійсності або в людській свідомості, називають тематичними групами» [20, с. 161]. У межах тематичної мікросистеми виокремлюються ЛСГ, що становлять власне мовні об'єднання слів, що базуються на парадигматичних відношеннях.

За Л. Васильєвим, ТГ об'єднуються однією типовою ситуацією або однією темою, але «спільна ідентифікуюча (ядерна) сема для них не обов'язкова» [6, с. 110]. Крім того, мовознавець В. Левицький дефініціює ТГ як сукупність слів, що виражають матеріальні та ідеальні денотати (референти) [16, с. 80].

ТГ, за визначенням Ж. Соколовської, – це «об'єднання значень слів, в основі якого лежить подальше членування загального поняття, що входить у зміст категорії пізнання», тобто ТГ вміщують слова, які виражають окремі поняття, одиничні або об'єднані в лексико-семантичні групи [25, с. 47].

Отже, проаналізувавши теоретичні засади системного дослідження побутової лексики, ми дійшли висновку, що на сучасному етапі розвитку мовознавства «побутовизм» визначається як слово для змалювання, опису, показу побуту та позначення назв із різних галузей побуту, господарств (одяг, земля, посуд тощо). Із семантичного погляду, враховуючи парадигматичні відношення у складі лексем, виокремлюють лексичні одиниці (ЛО), лексико-семантичне поле (ЛСП), лексико-семантичні групи (ЛСГ), тематичні групи (ТГ). ЛСП містить лексичні одиниці, які об'єднані спільністю змісту і відображають понятійну, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ. У структурі ЛСП найоб'ємнішим утворенням є ЛСГ. Вона об'єднує лексеми, між якими наявні смислові зв'язки між словами за лексичними значеннями та за категорійною належністю: одиниці ЛСГ повинні належати до однієї частини мови. ТГ лексики містить лексичні одиниці за ознакою співвіднесеності лексем із позамовною дійсністю, тобто ТГ лексики ґрунтується на класифікації самих предметів і явищ дійсності за тематичними ознаками.

У зв'язку із зміною побуту змінюються й пов'язані з ним реалії, тому побутовий пласт словникового складу мови постійно привертає увагу мовознавців. Подальші семантико-парадигматичні дослідження побутовизмів сприятимуть виокремленню якомога більшої кількості лексичних одиниць у їхніх семантичних зав'язках і відношеннях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахметжанова Р. Н., Ахметжанов Б. Н. Проблема функционально-семантических полей / Р. Н. Ахметжанова, Б. Н. Ахметжанов // Теория поля в современном языкознании. – Уфа, 1991. – 101 с.
2. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навчальний посібник / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.
3. Биби́к С. П. Народнорозмовність як естетико-стилістична категорія / С. П. Биби́к // Наукові записи Острозької академії, серія «Філологічна» – Острог, 2008. – Вип. 10. – 510 с.
4. Биби́к С. П. Побутовизми і знаково-символічна система мови прози Г. Квітки-Основ'яненка / С. П. Биби́к // Культура слова. – 2003. – Вип. 63. – 235 с.
5. Безпояско О. К. Іменні граматичні категорії / О. К. Безпояско – К. : Наук. думка, 1991. – 171 с.
6. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика / Л. М. Васильев. – М. : Высш. школа, 1990. – 176 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
8. Головащук С. І. Словник-довідник з правопису / С. І. Головащук / за ред. В. М. Русанівського. – К. : Наук. думка, 1979. – 319 с.
9. Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики / С. П. Денисова. – К. : Вид-во Київського держ. лінгвістичного ун-ту, 1996. – 294 с.
10. Звегинцев В. А. Язык и лингвистическая теория / В. А. Звегинцев. – М. : Эдиториал, 2001. – 248 с.
11. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності / С. Я. Єрмоленко. – К. : 1998. – 321 с.
12. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підручник / М. П. Кочерган – К. : ВЦ «Академія», 2005. – 368 с.

13. Кочерган М. П. Слово і контекст : лексична сполучуваність і значення слова / М. П. Кочерган. – К. : Вища школа, 1980. – 268 с.
14. Кузнецов А. М. От компонентного анализа к компонентному синтезу / А. М. Кузнецов. – М. : Наука, 1986. – 125 с.
15. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка : учеб. пособие для филол. факультетов ун-тов / Э. В. Кузнецова. – М. : Высш. шк., 1989. – 216 с.
16. Левицкий В. В. Статистическое изучение лексической семантики : учеб. пособие / В. В. Левицкий. – К. : УМК ВО, 1989. – 155 с.
17. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В. Н. Ярцевой. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 685 с.
18. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : підручник / Л. І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
19. Межжеріна Г. В. Структурна організація семантичних одиниць (поле – лексико-семантична група – слово) / Г. В. Межжеріна // Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика. – К., 2002. – Вип. V. – 246 с.
20. Мораховская О. Н. Русская диалектология / О. Н. Мораховская / под ред. Л. Л. Касаткина. – М. : Просвещение, 1989. – 245 с.
21. Нижегородцева-Кириченко Л. А. Лексико-семантическое поле «Интеллектуальная деятельность»: опыт концептуального анализа (на материале существительных современного английского языка) : дис... канд. филол. наук : 10.02.04 / Киевский гос. лингвистический ун-т. – К., 2000. – 257 с.
22. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К. : ВЦ «ОКО», 1996. – 413 с.
23. Слесарева І. П. Вивчення типології лексико-тематичних груп / І. П. Слесарева. – М. : Російська мова, 1976. – 234 с.
24. Словник української мови : в 11-ти томах. – К., 1970 – 1980.
25. Соколовская Ж. П. Проблемы системного описания лексической семантики / Ж. П. Соколовская. – К. : Наук. думка, 1990. – 183 с.
26. Українська мова: Енциклопедія / ред. колегія : Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
27. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови. – К. : Наук. думка, 2005. – 276 с.
28. Уфимцева А. А. Лексическое значение. Принцип семиологического описания лексики / А. А. Уфимцева. – М. : Эдиториал, 2002. – 240 с.
29. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы / А. А. Уфимцева – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – 287 с.
30. Филин Ф. П. О лексико-семантических группах слов / Ф. П. Филин // Езиковедски изследованиа в чест на академик Стефан Младенов. – София, 1957. – 756 с.

У статті здійснено спробу проаналізувати теоретичні засади системного дослідження побутової лексики, подано визначення терміна «побутовизм», встановлено принципи класифікації лексем за парадигматичними відношеннями: лексичні одиниці (ЛО), лексико-семантичне поле (ЛСП), лексико-семантична група (ЛСГ), тематична група (ТГ).

Ключові слова: лексична одиниця, лексико-семантична група, лексико-семантичне поле, побутова лексика, побутовизм, тематична група.

In the article we analyzed the theoretical foundations of system research of the household vocabulary, we gave the definition of the term «pobutovyzm», and defined the principles of classification of lexemes according to the paradigmatic relations: lexical units (LO), lexical-semantic field (LFA), lexical-semantic group (LSG), thematic group (TG).

Key words: lexical units, lexical-semantic group, lexical-semantic field, household vocabulary, pobutovyzm, thematic group.

Валентина Калько
(Черкаси)

УДК 811.161.2'373.7

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АНАЛІЗ СОМАТИЗМУ ЯЗИК В УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЯХ

Паремійний фонд мови зберігає національно-специфічні риси наївної свідомості, репрезентує моральні цінності та норми, витоки культури суспільства, відтворюючи тим самим істинну національну психологію, фіксує узагальнений, перевірений життям досвід народу, його столітні спостереження, виконуючи кумулятивну функцію. Відображені в прислів'ях знання, уявлення передовсім опосередковані повсякденним досвідом людей як членів конкретної етнокультурної спільноти, традиціями, звичаями, віруваннями тощо.